

ALBERT THOMAS

Utazás Bécs – Budapest – Belgrád – Athén*

Napi jegyzetek

Budapest

22-én, kedden este érkezés Budapestre. Fogadás a pályaudvaron. A munkásszervezetek jelen vannak. Megtöltötték nekik, hogy üdvözlő beszédet tartsanak, azzal az – egyébként elég ügyes – ürüggyel, hogy akkor a munkaadók és mindenki más is így akarna tenni. Sikerül azért néhány rövid mondatot elmondaniuk, kitűnő.

Látogatás a főpolgármesternél,¹ a város prefektusánál. A városi közgyűlés választja, de a kormány jelöltjei közül. Egyszerre függ a kormánytól és a közgyűléstől. Társalgás az önkormányzat ügyeiről. Az adók majdnem olyan magasak, mint Bécsben. Úgy látszik, létezik valamilyen szociális ellátás. Ez a helyzet legalábbis a munkanélküliek és családjuk számára.

Látogatás a kereskedelmi miniszternél, Hermannál, aki mérnök. Csupán három hónapja van hivatalában. Azonnal a magyar ipar kérdését veti fel. Mióta Magyarország elvált Ausztriától, még inkább szüksége van saját iparra. Már a háború előtt megtörténtek az első lépések. A háború következményei csak fokozták a magyar ipar megteremtésére tett erőfeszítéseket. Különösen nagy textilgyárak jöttek azóta létre. Harmincötezer munkás dolgozik a textiliparban. De az ipar fejlesztése nagy terhekkel jár. Ráadásul ki kell nevelnie a saját munkaerjét, lévén, hogy eddig az ország majdnem egészében agrár ország volt.

A téma érdekelt, de a beszélgetést a ratifikációk kérdésére irányítom, a Munkaügyi Hivattal való kapcsolatokra. Teljesen tájékozatlannak tűnik a munkánkról. Úgy látszik, egyáltalán csak az érkezésünk kapcsán hallott róla. De mindamellett tele van jó szándékkal. [...]

Látogatás a munkaadóknál. Szövetségük elnöke fogad két-három kollegájával szervezetük vezetéséből és adminisztrációjából. Szabadkoznak a szerény, németes berendezés egyszerűsége miatt. A beszélgetés általánosságokkal kezdődik az „ismeretlen” Magyarországról. Meg vannak lepve, hogy négy-öt napig maradok. Az én „vizsgálatomról” beszélnek. Tájékozódni szeretnék, mondom.

A beszélgetés rögtön a munkaerő nehézségeire kanyarodik. „Fiatal iparunk van. Nehézségeink vannak a munkások toborzásával a parasztok között, a képzésükkel. Talán ötvenévnnyi erőfeszítés után stb...” A vegyipar egy reprezentánsa beszél így. [...]

Kihasznlom a körülményeket, hogy feltegyem a munkaadóknak a következő kérdést: „Önök arról beszélnek nekem, hogy milyen erőfeszítésekkel akarják fejleszteni, vagy mondhatnám, majdnem megteremteni iparukat. Kétséggkívül egy előre rögzített és bizonyára a kormánnyal egyetértésben megállapított program szerint teszik ezt. Nyilván egészséges és életképes ipart kívánnak teremteni. Kaphatnék egyfajta emlékeztetőt vagy feljegyzést arról, hogy milyen feltételek mellett folyik ennek az iparnak a megteremtése? Külföldön

* L'archives de BIT. Cat 1/27/2/1.

¹ Az eredetiben német szóval, hibásan „Oberbürgermeister”.

gyakran vádolják az önök iparát azzal, hogy mesterséges ipar, mely nem felel meg az ország érdekeinek és szükségleteinek. Nem követtek el az iparfejlesztés terén túlzásokat? Mindenesre most új politika látszik kirajzolódni. Nemsokára kezdődik a gazdasági konferencia, melyen Európa erőfeszítéseket tesz, hogy felépítse saját gazdasági egységét. Talán eljutunk egy vámunióhoz. Nem teremtené ez új helyzetet, nem kellene erőfeszítéseiket ehhez a helyzethez adaptálniuk?”

Este az operában – Journet² Wagnert énekel olaszul a magyar közönség előtt. Azután a Cigány a Népszínházban, régi, hatvan éves melodráma, amelyen meg is látszik a kora. Néhány ismert magyar színész. A népi szentimentalizmushoz egy kis nacionalista bűz társul.

Február 23. szerda

Látogatás Vass³ úrnál, a népjóléti miniszternél. Különös tény, egy sor európai országban jelenleg a munkaügyi vagy népjóléti minisztérium papok kezében van. Nyilván az államok nem akarják vagy nem tudják e minisztériumokat szocialistákra bízni. Viszont fontosnak tartják, hogy ne mutakozzanak reakciónak szociális kérdésekben. Ezért folyamodnak a keresztényszocialista pártokhoz, melyeknek néha van támogatottságuk a munkásság körében, és amelyek úgy vállalkozhatnak reformokra, hogy mindamellett nem nyugtalanítják a tulajdonos osztályokat.

Vass úr igen intelligens embernek tűnik, fejlett politikai érzékkel. Ismeri az ajánlásainkat és konvencióinkat. De ritkán hagyta el Magyarországot, kivéve néhány itáliai utazást és vakációt. Nem ismeri a nemzetközi szocialista mozgalmat, még a keresztényt sem. Úgy tűnik, nagy tekintélyt élvez a kormányban, ő a miniszterelnök helyettese. Bethlen bízik benne.

[...]

Beszélgetésünket félbeszakítja Bethlen telefonhívása, aki azt kívánja, hogy rögtön menjek hozzá. Vass egy kicsit elégedetlenül elenged. Azt mondja, Bethlennek nagy tekintélye van minden miniszterével, vele magával szemben is, és hogy még a szeszélyeinek is engednek.

10 óra, látogatás Bethlennél Budán a miniszterelnöki hivatalban.

Márfy-Mantuano⁴ elkísér. Ez egészen hivatalos látogatás a külügyminisztériumok hagyományos ceremóniái szerint: várakozás egy titkárral, aki elmagyarázza a palota szépségeit, az ingatlan eredetét, végül bevezetnek.

Elmondom neki magyarországi látogatásom célját, beszámolok első eszmecseréimről és a szakszervezeti szabadságot, valamint a munkásokra kényszerített politikai rendszert illető aggodalmaimról. Természetesen ebben az első beszélgetésben megelégszem egy bevezető expozéval, és nem megyek bele a nagyobb politikai kérdésekbe.

Látogatás Walko⁵ külügyminiszternél. A leginkább diplomata és a leginkább párizsi a magyarok között. Gondja van rá, hogy elejtsen, ha nem is egy kis szkepticizmust, de néhány kedves mosolyt, miközben előadja minden magyar állandó témáját: az országot megcsónkították, igazságtalanul kezelték, az ország rettenetes állapotban van. Már ezen az első reggelen a konzervatív újságok nekem címezve azt írják, hogy a Munkaügyi Hivatal minden

² Marcel Journet (1867–1933), a kor híres basszusa, sikeres nemzetközi karrierrel.

³ Vass az eredetiben.

⁴ Marfy az eredetiben. Márfy-Mantuano Rezső (1869–1940) hosszabb ideig Genfben dolgozó magyar diplomata volt.

⁵ Walks az eredetiben.

erőfeszítése, a munkások minden védelme hiábavaló, amíg a trianoni béke nincs revideálva. Ez minden magyar gondolata, a reváns gondolata, gondolat, amelyben keveredik a közelmúlt szenvedéseink emléke, a nyugtalanító agitáció és ugyanakkor ragaszkodás a nagy nemzeti tradíciókhoz. Walko nem rejti el, hogy tudatában van mindennek, bizalommal van a Nemzetek Szövetsége iránt, szívesen beszél genfi emlékeiről.

[...]

Lemegyünk tőle a parlamentbe, amelynek szép homlokzata hosszan elnyúlik a Duna mentén. Az elnök, Zsitvay⁶ vár minket. Nagyon kedves, komoly és igyekvő férfi, aki keveset tud franciául, de szimpatikus szerénységgel tesz erőfeszítéseket. Körbevezet az egész épületben. Egymás után végig kell néznünk a nagy freskókat, amelyek Árpád bejövetelét ábrázolják, egy híres modern magyar festő alkotásai.

Pár percig figyeljük az ülést, ahol a pénzügyminiszter beszél éppen. Megmutatják nekem a tíz szociáldemokratát, akik a bal szélen ülnek, köztük egy asszonyt.

Keresztülmegyünk a monumentális lépcsőn és a központi termen, amely elválasztja egymástól a két kamara üléstermét. Ez az a hely, ahol Horthy kormányzó néhány nappal ezelőtt egy kvázi középkori ceremónia keretében megnyitotta az új parlament ülését. Elhaladunk a Tisza emlékének szentelt márványtábla előtt. Nem könyörülnek meg rajtunk, a miniszterek dolgozószobáit – amelyek különben elég csinosak modern magyar bútoraikkal – és a könyvtárat is végig kell néznünk. Az utóbbi nem tesz rám nagy benyomást. A francia parlament kiadványainak gyűjteménye, melyet fontosnak tartanak megmutatni, hiányosnak és rendetlennek tűnik. Itt az alagsorban kínozták Kun Béla idején a kommunisták a túszait.⁷ Itt őrzik egyébként azokat a hatalmas kartonokat, amelyek a kommunista mozgalom szokott szimbólumait használva a parlamentet díszítették a kommün idején.

Nem tudok szabadulni egy benyomástól, ami elkísér egész magyarországi utamon. Ez a modern, szépen kialakított parlament, melyet ízléssel díszítettek, vagy amely legalábbis kellemes benyomást tesz ornamentikájának folytonos harmóniájával, aránytalan Magyarország mai szükségleteihez képest, mint minden egyéb is, amit látunk, még a szociális intézmények is. Mindez háború előtti. Azóta nincs semmi új alkotás. Karbantartják őket nehezen, szegényesen, de mindenesetre karbantartják. Minden erőfeszítés láthatólag a fenntartást célozza egy jobb jövő állandó gondolatának reményében. Ez sikerül is nekik, bár talán inkább a látszat szintjén, mint a valóságban, de sikerül. De van valami kellemetlen abban, ahogyan előadják ennek vagy annak az intézménynek a hatékonyságát, jó szervezetét anélkül, hogy elmondanák, a háború előtről származik, és főleg anélkül, hogy új alkotások irányába tett erőfeszítésekről tudnának beszámolni.

Látogatás Mayer földművelési miniszternél.

Birtokos paraszt ő, mint mondják nekem, ahogyan elődje is, aki elég nagy szerepet játszott a magyar politikai életben. A mezőgazdasági konvenciókról beszélgetünk. A parasztok összes nemzetközi előítéleteibe ütközöm nála. Fél a nyolc órás munkanap alkalmazásától a mezőgazdaságban. Fél az összes ipari munkásvédelmi intézkedéstől, amelyek következményképpen hasonló intézkedésekhez vezethetnének a mezőgazdaságban. Végül fél a sztrájktól betakarítás idején. Ezt a félelmet sok magyarnál megtalálom. Az az igazság, hogy ebben a kérdésben a magyar vezető osztály nem tűnik jó lelkiismeretűnek. Valószínűnek látom, ahogyan sokfelől mondják is nekem, hogy a paraszti osztály durván ki van zsákmányolva, s hogy paraszti lázongások fellobbanásától igen csak tartanak, és a szociálpolitiká-

⁶ Az eredeti feljegyzésekben „N.....”.

⁷ A parlament épületének alagsorában valóban őriztek prominens foglyokat a tanácsköztársaság idején, de itt nem kínozták őket.

nak – még az ipari szociálpolitikának is – a legnagyobb akadálya éppen ez a félelem a paraszti követelések és egyáltalán a paraszti osztály szellemének kibontakozásától. [...]

Gyors vizit a polgármesternél.⁸ A város második embere, mert fölötte olyasvalaki áll, mint a szajnai prefektus,⁹ a kormány képviselője, akit azonban a közgyűlés egyetértésével kell kinevezni, vagyis a főpolgármester,¹⁰ akinél tegnap voltunk.

Budapest és Párizs kapcsolatairól beszélünk, városi tanácsnokok látogatásáról és a munkáslakás-építési programról. Előadom neki, hogy benyomásaim Budapestről egy nagy, rendezett város képét mutatják. Bécsben a *Ring*en kívül egy kissé rendezetlen vidéki várost találunk. Pesten a széles, kivilágított, több kilométer hosszú utak módszeresen átgondolt város benyomását keltik. [...] Nincs az az érzésünk, mint néha Bécsben, hogy a hatalmas főváros és az ország között, melynek központja lenne, mély ellentét húzódik. Itt a régi Magyarország elmúlása ellenére megmaradt az ország és a főváros arányai közötti harmónia benyomása.

14 órakor ebéd Walkónál. Csinos *interieur*, jó ízlésű ember. A tokaji kiváló. Jól összeválogatott társaság. Újságok képviselői, különösen N....., a Pester Lloyd főszerkesztője, N....., a Nemzetek Szövetsége pénzügyi bizottságának megbízottja,¹¹ Tolnai, a munkaadó, aki egyébként a vasút korábbi igazgatója, de a munkaadók hozzájárultak, hogy a kormány őt jelölje delegáltjukként¹² stb.

Kihasznlálom az ebédet, hogy Walkóval a legfontosabb politikai problémákról beszéljek. Elmondom, hogy meglep a magyar közvélemény állapota. A választási rendszer, amelyet Bethlen gróf teremtett, talán erősen támogatta a kormánytöbbség kialakulását, de bizonyos az is, hogy e többség a közvélemény jelentős áramlatát fejezi ki. A reváns, a revízió a központi témája a beszédeknek, cikkeknek, a külföldre irányuló politikai manővereknek, az érzelmeknek ez az áramlata kétségtelenül erős. Körbezárva érzik magukat a látszólag Magyarország ellen létrejött kisantant által. Márpedig a közvéleménynek ez az áramlata veszélyes az európai békére. Hogyan akadályozzuk meg ennek az áramlatnak a kifejlődését? Hogyan békítsük meg? Milyen mértékben elégítsük ki igényeit? Nem tudom elfogadni a magyar látásmódot. Tévesen vagy helyesen, de a nemzeti elv politikájának híve lettem, és az is maradok. Így, amikor azok a fajok, amelyek a magyar egység részét képezték, saját akaratukból csatlakozni akartak azokhoz az államokhoz, amelyeket fajbeli testvéreik alkottak, egy ilyen igényt csak támogatni tudtam. De nem utasíthatom el a magyar közvéleményt sem. Lehetséges, hogy történtek igazságtalanságok. Ha megtörtént, hogy magyar tömegek akaratuk ellenére más népek kezébe kerültek, akkor ezzel, éppen mert a nemzetiségi elv híve vagyok, kötelességem foglalkozni. Nem mint a Munkaügyi Hivatal igazgatója beszélek most, hanem mint európai, egy olyan európai, akit a tartós – mert igazságra alapított – béke ügye foglalkoztat.

A magyar közvéleményt állandóan olyan lehetetlen események álma kísérti, amelyek lehetővé tennék a múltbeli Magyarország visszaállítását vagy legalábbis valamilyen engedményekre alapított megbékélést. Ezért kérdezném öntől mint európai, hogy melyek lennének az aktuális magyar követelések, és mely elvekre alapítanák azokat. Természetesen nem

⁸ Az eredetiben *Bourgmestre*.

⁹ Párizsnak az 1871-es kommüntől kezdve egészen az 1980-as évekig nem volt választott polgármestere, hanem a kormány irányítása alatt állt.

¹⁰ Az eredetiben *Oberbergemeister*.

¹¹ A megbízott ekkor Royall Tyler.

¹² Tolnai Lajos a MÁV elnöke volt, a kormány több ízben őt jelölte a magyar munkaadók képviselőjének a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet éves konferenciáira.

mint külügyminisztert kérdezem, de kérem, mondja el, hogy a magyar gondolkodók, politikusok, közgazdászok, jogászok foglalkoztak-e már ezzel a problémával. Walko azt feleli, hogy valóban, néhányan dolgoztak ebben az irányban, de még magánemberként is vonakodnak beszélni erről a kérdéstről. Nagyon nehéz a túlizgatott magyar közvéleménnyel szemben arról beszélni, hogy mi az, ami közvetlenül megvalósítható, mi az, ami békés revízió tárgya lehet, és mi az, ami csupán régi álom. De hisz az enyhülés politikájában, abban, hogy lehetne keresni a gazdasági megbékélés útjait, a vámok kérdésében talán és abban, hogy meg lehet kísérelni a dunai térség gazdasági helyreállítását. A kisantant államainak magatartása azonban megnehezíti ennek a politikának az elindítását. Erősködöm, hogy bele kell vágni. Ő azt gondolja, hogy inkább Jugoszlávia felé lehetne megpróbálni az első lépéseket. Megjegyzendő tény. [...]

Az ebéden Apponyi is részt vesz. Most nyolcvan éves. Megőrizte lendületét és szellemének csodálatos világosságát. Egy igazi európai, noha őt is állandóan a trianoni szerződés és a revízió ügye kísérti. Az utazás alatt sokszor volt alkalmam látni őt. Segített nekem pontosítani és árnyalni néhány meglátásomat. Nagyon sajnálatos, hogy magas kora nem teszi lehetővé számára, hogy aktív és hatékony politikai szerepet játsszon. De öregkori derűje és nagy morális tekintélye így is nagy szolgáltatásokat tehet a megbékélés politikájának. A belpolitikában egyébként összekötő kapocs. Nem tartozik Bethlen többségéhez, anélkül azonban, hogy nyílt ellenzéke lenne, és a munkások között is kedvező a megítélése.

4 óra. Előadás a Nők Országos Tanácsában.¹³ Csak azért egyeztem bele, hogy ide is eljőjjenek, mert Apponyi grófnő az elnökük. Intelligens, kedves, lekötelező asszony, most egyébként csalódott, mert az ülés az Ipari Múzeumban elég gyéren látogatott. Úgy tűnik, ezen a napon több gyűlést is tartanak.

A hagyományos témába fogok bele. Hogyan segíthetnek nekünk a nők, mely konvencióinkra kellene koncentrálniuk erőfeszítéseiket. Megpróbálok eszmecserét elindítani. Nem megy. A rá következő tea során rám akaszkodik egy vénlány, aki már Genfben is zaklatott, és aki több egyesületnek is szervezője itt. A beszélgetésünk során, már csak erőszakosságával is, felfedi előttem a lelkiállapotot, amely számos magyar intellektuellre jellemző, akik a háború előtt a szociális kérdéseknek szentelték magukat, és ma személyes helyzetüktől szenvednek, tönkrementek, anyagi helyzetük nyomasztó, már személyzetet sem tartanak stb. [...] Nyilván valóban súlyos helyzet van, ami nem kedvez a társadalmi megbékélésnek. A középosztályban továbbra is emlékeznek a kommunista felkelésre és a rettenetes körülményekre, amelyek között akkor éltek, és továbbra is összemossák a szocialista munkásokat a kommunista forradalmárokkal.

Rövid látogatás a keresztény szakszervezeteknél.

A szervezetük, azt hiszem, kicsi. De láthatólag mindenkit összehívtak, akit csak lehet. A kormány egyébként ragaszkodott ehhez a látogatáshoz. Vass úr igyekszik ellensúlyt teremteni a szocialista erőkkal szemben egy keresztény mozgalom révén. Meglepő egyébként, hogy – Németországot kivéve – a keresztény szakszervezeti mozgalom mindenütt ugyanazt a képet mutatja. Fiatal szervezők, fiatal munkások, udvarias, fiatal értelmiségiek, akik nagyon figyelnek a reklámra, mindarra, ami kifelé fényt adhat mozgalmuknak. Egy órával a távozásom után a hírügynökségek már publikálták, hogy náluk jártam, hogy hosszan eszmét cseréltem képviselőikkel, akiket mind név szerint elősorolnak stb. A szervezet egyébként két emeletet foglal el egy nagy házban. Nyilvánvaló a szándék a szervezésre, cselekvésre és a túlzásra a külső látszatot illetően. A vasutasok, a budapesti villamos-alkalmazottak és a bányászok között van támogatottsága a mozgalomnak. Beszélünk a szervezeteik lét-

¹³ Valójában a Magyar Nőegyletek Országos Szövetségében.

számaról, a szociáldemokratákhoz fűződő viszonyukról, a Munkaügyi Hivatalban való képviselétről, a szándékomról, hogy szervezetünkben valamennyi áramlat reprezentálva legyen stb. Valószínűnek tűnik, hogy a magyar Szakszervezeti Tanács delegáltja mellett lesz egy keresztény tanácsadó.¹⁴

Innen 6 órára a Szakszervezeti Tanács székházába megyünk. Jászai meghalt. Gál¹⁵ működteti ideiglenesen a titkárságot. Itt van egy vezetőjük, aki már Jászai idejében is az volt, Rothenstein.¹⁶ Az egész szervezet központi irodája két kis helyiséget foglal el. [...]

Innen 7 órára a nyomdászok székházába megyünk, ahol vagy negyven szakszervezetist találunk. Itt van Rothenstein, Payer, Peidle, Kerkes, a fiatal elvtárs, aki Payerrel elem jött Bécsbe, és aki kitűnően beszél franciául, egyébként pályázó a Hivatalba.¹⁷

Bizonyos kíváncsisággal jöttem ide. Mióta az állomáson fogadtak, nincs az a benyomásom, hogy a szakszervezetek el lennének nyomva, legalábbis Budapesten. A kormány hivatalosan helyet biztosított nekik a programban, a náluk tett látogatásokra vonatkozó kívánságaim elé sehol sem gördítettek akadályokat. Rothenstein beszéde természetesen a szabadság hiányáról szól, amelynek főleg vidéken a szakszervezetek gyakran áldozatai, a rossz munkakörülményekről stb. De egy pillanatig sincs az a benyomásom, hogy valóban tarthatatlan politikai rezsimről lenne szó. A magyar szakszervezetisek, úgy tűnik, egy a háború előtti német szakszervezetekhez hasonló helyzetben vannak. Természetesen hiányzik a törvényes elismerés az állam részéről, amivel azt akarom mondani, hogy ha nyugodtan létezhetnek is, de nem számolnak velük minden körülmények között. De mégis, a német összehasonlítás nem pontos: meghívták őket két-három helyre vagy vacsorára, amikor a miniszterek fogadtak engem. Meghívták őket a képviselőházi fogadásra. Első dolguk volt, hogy elmagyarázzák nekem, hogy visszautasították a meghívásokat az általános politikai helyzet miatt. De azóta megtudtam, hogy nézeteltérés van a szakszervezetek és a párt között. Bizonyos szakszervezeti vezetők el akarták volna fogadni a meghívásokat. A kormány a meghívásokkal, legalább látszólag, a maga részéről is egy lépést kívánt tenni. Azt szerették volna, hogy a szakszervezetek elfogadják ezeket a meghívásokat. Nemcsak Vass, de Hermann is, Bethlen pedig maga kérdezte tőlem, hogy miért nem fogadták el. Azt feleltem, hogy talán a Szociáldemokrata Párt politikai helyzete nem engedte meg, hogy talán aggódnak, mi lenne Garami¹⁸ és a második internacionálé véleménye. Valóban nehéz lenne nekik külföldön denunciózni a magyar fasizmust, és ugyanakkor egy asztalnál ülni a fasisztaként leírt miniszterekkel. De Rothenstein a beszédében majdnem semmit sem mondott a rezsim jellegéről a szakszervezeti szabadságot illetően. Visszafogottak maradtak, és ha a nehézségek nagyok

¹⁴ A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet éves konferenciáin a munkaadók és munkavállalók küldöttei mellett tanácsadók is részt vehettek – szavazati jog nélkül – az üléseken. A tanácsadók gyakran a legfontosabb szervezetekhez képest kisebb súlyú szervezetekből érkeztek. A magyar munkavállalókat – a kormány jóváhagyásával, amelynek el kellett ismernie, hogy a szociáldemokrata mozgalom a magyar munkásmozgalom messze legerősebb szárnya – mindig a Szakszervezeti Tanács delegáltja képviselte, mellette tanácsadóként azonban valóban többször utazott a Genfbe a keresztény szakszervezetek egy-egy reprezentánsa. Ez néha konfliktusokhoz is vezetett.

¹⁵ Jászai Samu a Szakszervezeti Tanács korábbi elnöke, Gál Benő (1879–1945) a Szakszervezeti Tanács központi adminisztrációjának vezetője.

¹⁶ Rothenstein Mór (1864–1937) a nyomdász szakszervezet vezetője, országgyűlési képviselő.

¹⁷ A „Kerkes” megjelölés minden kétséget kizáróan Kertész Miklóst takarja, akinek azonban nem sikerült bekerülnie a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal apparátusba. „Payer” alatt Peyer Károly értendő, „Peidle” pedig Peidl Gyulára utal, a nyomdász szakszervezet egyik vezetőjére, aki a tanácskörtársaság után átmenetileg miniszterelnök, ebben az időben pedig országgyűlési képviselő volt.

¹⁸ Az eredetiben Garamy.

is, de nem tűnik úgy, hogy a szakszervezeti vezetők feladták volna a reményt, hogy ezek megoldhatók.

A magyar szakszervezetisek gondolkodásmódja láthatóvá vált az eszmecsere során. [...] Ebben az évben a konferencián a magyar delegáltak a szakszervezeti szabadságról szóló egyezménytervezet kapcsán előadhatnak egy általános összefoglaló expozét a szakszervezeti szabadság állapotáról, senki nem vitathatja ezt a jogukat. De éreztem, hogy megkönnyebbülés volt számukra, amikor hozzáfűztem, hogy a legjobb taktikát kell választani, s hogy ha nem akarják nyíltan megrohamozni a kormányt, akkor talán jobb egy általános expozé helyett a jövőendő egyezmény egyes pontjai kapcsán fellépniük. Éreztem, hogy ez a javaslat az egyetértésükkel találkozik, mert nem akarnak nyílt sisakos küzdelmet vállalni. Még Peyer ügye sem mozgatja meg őket (ügyészségi eljárás folyik ellene, mert részt vett a II. Internacionálé egy nyilatkozatának megszerkesztésében, amely fasisztának bélyegzi Magyarországot). Számukra ez olyan politikai tény, amely nem érinti a szakszervezeti taktikát.

Este fogadás a tiszteletemre a képviselőházban az elnök szalonjában.

Ragyogó fogadás tradicionális öltözetű huszárokkal. Nincsenek beszédek, csak sok társalgás. A megcsonkított Magyarország örök témája: nem vagyunk Balkán, nem vagyunk ázsiaiak. Ausztriáról beszélnek nekem, és hangsúlyozzák, hogy ami nyugati az osztrák kultúrában, azt Magyarország is elsajátította.

10 óra 30 körül Bethlen érkezik. A képviselők között látható tisztelet és rokonszenv övezi. A pozíciója nyilvánvalóan nagyon erős, minden a javára válik, még a pofonok is. A múltkori incidens is csak erősítette népszerűségét, mert a nemzeti ügy iránti elkötelezettség meglepően egyöntetűen emeli őt a magasba.¹⁹ A liberálisok vagy a Franciaországgal való kapcsolatokat megőrizni vagy éppen elmélyíteni kívánó intellektüelek közül egyetlenegy beszélt nekem a frankhamisítás ügyéről, Auer, a becsületrend jelvényét feltűnően hordó ügyvéd, aki Franciaországot képviselte a perben.

Bethlen grófnő elkísérte férjét. A társaság szétnyílik előttük, mintha fejedelmi pár volna be, és az egybegyűltek várják, hogy kitüntetőleg megszólítsák őket vagy rájuk mosolyogjanak. Bethlen grófnő azt mondja nekem kitűnő franciasággal, hogy tudja, ki vagyok, olvasta Paléologue-nál.²⁰ Rossz referencia, válaszolom, várja meg, míg megírom a saját memoárjaimat, nem fogom másra bízni a megszerkesztésüket. Mosolyog, intelligens, de a későbbi beszélgetések csalódást okoznak. [...]

Bethlen eléggé bekapcsolódott eszmecsereinkbe, így azok minden alkalommal kicsivel hosszabbá és mélyenszántóbbá váltak. Ez este a konvencióink kérdését közelítettem meg. Tudtam, hogy a miniszterekkel való első megbeszéléseim után a minisztertanácsban beszéltek róluk, és tudtam, hogy Bethlenhez kell folyamodnom, hogy célt érjek. Beszéltem neki a szocialisták magatartásáról, és elmagyaráztam, hogy miért nem jöttek el. Az az igazság, hogy Bethlen elrontotta a taktikát. Ha ki akarta használni az utazásomat a szociáldemokratákhoz való közeledésre, nem úgy kellett volna eljárnia, ahogy tette. Értesítenie kellett volna engem a szándékáról, és rám bíznia, hogy előkészítsem ehhez a talajt a szociáldemokratáknál. Annál is inkább sajnálom, mert a szociáldemokratáknál az érzelmek érettek voltak ehhez.

¹⁹ Utalás arra az incidensre, amikor Bethlent Genfben a Nemzetek Szövetsége épületének folyosóján egy magyar emigráns váratlanul pofon ütötte. Zeidler Miklós: *Bethlen István megpiricskeltetése*. Múltunk, 58. évf. (2013) 3. sz. 168–206.

²⁰ Utalás Maurice Paléologue: *La Russie des tsars pendant la Grande Guerre* című könyvére. Magyarul: *A cárok Oroszországa az első világháború alatt. Franciaország nagykövetének naplójából*. Budapest, 1982. Már az 1920-as években is több magyar kiadása létezett a könyvnek.

Csütörtök 24-ike. [...]

A kormányzó általi fogadás komoly diplomáciai megfontolások tárgyát képezte. A kormány azt gondolta, nem kellene nekem javasolnia a találkozást a kormányzóval, de Márffy-Mantuano megértette velem, hogy Horthy örülne, ha kérném, hogy fogadjon. Azt válaszoltam, hogy szokás szerint mindig tiszteletemet teszem az államfőnél külföldi útjaimon.

10-kor újra megbeszélés Hermannal, részt vesz Jezsovits és Pap államtitkár. Egyenként végigmegyünk a konvenciókon [...]

Mivel csak kevés idő maradt a kormányzónál teendő vizit előtt, arra kérem a minisztert, hogy tegyünk egy sétát a régi Budán. Megcsodálom a kicsiny arisztokrata palotákat a várban, sárga homlokzatukkal, melyeket néha egy-két szobor díszít. Bemegyünk a koronázó templomba, és lenézünk a Dunára egy utólag épített bástyasétányról. Megcsodáljuk Pest tágasságát és a parlament fenségességét. Aztán lesétálunk a Margitszigetre. Ez Budapest nagy nyári sétálóhelye. A vízmű létesítménye mellett egy régi kolostor romjai állnak. Szép játszóterek vannak. A jobbpart nagy, elhagyott malomépületei melankolikus érzéseket ébresztenek a miniszterben. A megcsonkított Magyarországon ezek az üzemek munka nélkül állnak. Románia saját malmokat akar. Csehszlovákia olyan túlzó vámot vet ki a lizstre, amelytől saját malomiparának fejlődését reméli. A bal parton téli pihenőjüket töltő hajók sorakoznak a még zajló Dunán.

Látogatás Horthy kormányzónál.

Márffy-Mantuano tanácsára, aki számolt azzal, hogy a látogatás nehézkes lehet, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal hivatásával kezdem. Elmagyarázom, hogy mit csinálunk, és magyarországi látogatásom célját. A kormányzó erőlködik, hogy érdeklődőnek tűnjön. De engem hallgatva nyilvánvalóan a munkásokra és a szocialistákra vonatkozó összes előítéletei elevenednek fel benne. Lépésről lépésre beszélünk a nyolc órás munkaidőről, a szabadidő fontosságáról stb. Számára minden munkás eleve kommünár vagy potenciálisan az. Elnyújtom a beszélgetést, hogy belemelegedjen a témába, és megpróbáljak néhány új gondolatot a tudatába csempészni. Megpróbálom elmagyarázni neki a különbséget munkás szakszervezetek és kommunista organizációk között. Megpróbálom megvilágítani a szakmai szervezetek szükségességét. Végül vázolom neki a beszélgetést, amit Walkóval folytattam a szomszéd államokhoz való közeledés lehetőségeiről. Felélénkül. Hogyan gondolja – mondja nekem –, hogy bármiféle közeledés lehetséges? Ehhez az kellene, hogy a szomszédaink nyitottabbak legyenek irányunkba. Mindent elutasítanak, ami tőlünk származik. Megállapított tény, hogy a magyar vasutak jól működnek. Viszont Romániában naponta kisiklik egy vonat. De Románia inkább hagyja kisiklani a vonatokat, semmint hogy elfogadja egy magyar mérnök segítségét. Ez a helyzet. Még a gazdasági közeledés ügyében sem lehet tenni semmit.

Elmeséltem ezt a beszélgetést Bethlennek, aki mosolygott rajta, láthatólag szórakoztatva. Amikor azt mondtam, hogy a kormányzó a kötelességtudás embere, de nem sokat tud a világról, Bethlen minden visszafogottság nélkül nevetett.

Horthytól távozóban kereszteztük József főherceg és fiának útját, akik a palota megszozott vendégei.

Ebéd franciákkal a frissen kinevezett de Vienne követnél. [...] De Vienne tele van lelkesedéssel. Azt hiszi, hogy komoly feladatot hajthat végre Magyarországon. Francia–magyar közeledésről álmodik, és kihasználja az utazásomat, hogy számára hasznos kapcsolatokat teremtsen.

Ebéd után megtekintjük a telefonközpontot. Az időpont vagy a kommunikáció általános ritkasága miatt, de a telefonos kisasszonyok kevéssé vannak leterhelve. A hatalmas létesít-

mény azt a már sokszor érzett benyomást kelti, hogy túlméretezett a város jelenlegi fejlődéséhez képest, nincs az új feltételekhez igazítva, és semmi erőfeszítés nem látszik új alkotásokra. Automata berendezéseket fognak felszerelni. Akkor még aránytalanabb és kihasználatlanabb lesz az épület. Büszkéek a telefonos kisasszonyok pihenőhelyiségére, mosdójára és hálólhelyére, amelyek valóban csinosan vannak kialakítva az éjszakai munka számára.

Látogatás Balogh szenátornál, a Hangya elnökénél.²¹ Jobban örültem volna, ha az igazgatótanáccsal találkozhatom. Azt az órát, amit a szövetkezetekre szánhattam, elrabolta egy teával az otthonában, a feleségével és néhány barátjával. Felületes társalgás az utolsó nemzetközi szövetkezeti kongresszusról, ami utazási alkalom volt Baloghné számára. Jelen van a miniszterelnökség szociális osztályának a vezetője, egy intelligens, Franciaországban tanult fiatal ember, aki azonban a szakszervezeti szabadság kérdésében tele van aggodalmakkal a szakszervezetekben zajló kommunista tevékenység miatt. Nyilvánvalóan a korlátozás érdekében fog fellépni a miniszterelnöknél, amikor a kérdés szónyegen lesz.

Nem tudok meg semmit a Hangyáról, sem a gabonaértékesítési társaságról. Láthatólag ez csak ürügy volt a meghívásra, amivel majd dicsekedni fognak.

Hat órára újra a szocialistákhoz megyek. Nem tudtam más estét találni számukra egy vacsorához. Magától értetődik, hogy tárgyalni is fogunk. A Royal szálló külön termében hideg vacsorára vár a párt és a szakszervezetek vagy negyven vezetője. Rothenstein németül üdvözlő egy barátságos beszédben. Ők is fontosnak tartják, mondja, megmutatni, hogy se nem bolsevikok, se nem ázsiaiak. Láthatólag ez itt mindenki közös lidércnyomása. Arra kér, ismerjem el erőfeszítéseik komolyságát. Néhány szóban válaszolok. Összehasonlításom a magyar szakszervezetek és a háború előtti német szakszervezetek között ismét igazolódik. Megőrizték a hagyományaikat, az intézményeiket, anélkül, hogy új politikába kezdtek volna, vagy lehetőséget éreztek volna a kormányra ható akciókra stb. Úgy tűnik, részben az ő órájuk is megállt. Az izolálódás benyomásának, amit itt minden érezni kész, nagyrészt talán ez az oka. Az izolálódásuk inkább belőlük magukból származik, mint mások akaratából.

Távozáskor a férfi, aki felsegíti a kabátomat, a kezembe csúsztat egy papírt néhány sorral, és elmondja, hogy a *numerus clausus* áldozataként nagy súllyal nehezedik rá és egész osztályára a munkanélküliség. Sajnos lehetetlen néhány együttérző szónál többet tenni érte.

Vacsora a miniszterelnöknél a legtöbb miniszter részvételével. Bethlen felesége a forradalom alatti atrocitásokról mesél, hogyan menekült a férje, hogyan csatlakozott hozzá ő néhány nappal később vidéken. A család ma tönkrement, mivel birtokaik Erdélyben voltak. A második fiuk gazdálkodó lesz, amint az volt Bethlen is. Bethlen – mondja a felesége – a fejleményekre várva (éreztetve ezzel, hogy erdélyi birtokainak visszaszerzését reméli) bérelt egy gazdaságot, amit maga irányít.

A vacsora után sikerült Bethlent egy hosszú beszélgetésbe bevonnom, amelyben a legfontosabb kérdéseket járjuk körbe. Számunkra a szakszervezeti szabadság kérdése a központi. Egy új törvénnyel kívánja ezt a kérdést megoldani. Figyelmeztetem a veszélyre, amit több beszélgetésben is jeleztek számomra a nap és az este folyamán. Azt mondták nekem, hogy a kormány szándéka az, hogy a szakszervezeteket tisztán humanitárius intézményekké tegye. Ez súlyos lenne. Ez a szakszervezetek lényegének félreismeréséről tanúskodna. És úgy látom, van ilyen tendencia. Bethlen tiltakozik, mondván, a törvény teljesen szakmai szervezeteknek fogja elismerni a szakszervezeteket. De a maga részéről úgy gondolja, hogy

²¹ Az eredetiben Baloth. A szenátóri címet talán felsőházi tagsága miatt kapta Thomas-tól. A Hangya Thomas feljegyzéseiben „Anjya”.

az olasz törvény inspirációt nyújthat a helyes megoldásra. Elismeri a kötelező munkaügyi döntőbíráskodás veszélyét, amiről beszélek, azonban azt gondolja, hogy az olasz típusú munkaügyi igazságszolgáltatás hasznos lehet. Jelzem neki, hogy amit a szakszervezetek oldaláról elsősorban kívánnak, az a gyülekezés szabadsága, nemcsak Budapesten, hanem vidéken is. [...]

Megtárgyaljuk a társadalombiztosítás kérdéseit. Mellékesen már Vassal is beszéltünk azokról. Magyarországon hiányzik a munkások képviselője a biztosítási intézményekben. Közvetlenül a kommun után felfüggesztették. Jelzem, hogy vissza kellene térni ehhez a rendhez. Magyarország az egyetlen ország Európában, amelyikben ez hiányzik. Semmi sem gyakorol nagyobb nevelő hatást a munkásságra. Bethlen biztosít, hogy nem késlekedik javaslatba hozni a munkások képviselőjét. Nyomatékosítom, hogy ennek teljesnek kell lennie, mert információim szerint az a terv, hogy csak erősen korlátozott munkásképviselőt hoznak létre, lényegében csak konzultatív szereppel.²²

Újra visszatérek a politikai problémákra. Ironikusan gratulálok a parlamenti többségéhez. [...] Tudatom vele, hogy demokrataként nem érthetek egyet a választási rendszerrel, különösen nem a nyílt szavazással. De el kell ismernem, hogy az adott körülmények között valóban a közvélemény egy áramlata emeli őt magasra. Ez az áramlat, amely a nemzeti érületben gyökerezik, teljesen valóságos. Még a titkos választású helyeken is szavazatokat veszítettek a szocialisták. Az ország mögötte áll. Ő egy diktátor parlamenttel, és ez diktátúra, annak számos hátrányával. Egészen őszintén elmondom neki aggodalmaimat.

Jelenleg két út van. Vagy a fasizmus, vagy – az ország egysége érdekében – lehetőség szerint visszatérés a szabadság és a demokrácia módszereihez. A legnagyobb aktuális probléma, amely minden országban jelentkezik, a kormányzati tekintély problémája. Mindenütt sajátos megoldásokat keresnek. Magyarország azzal hízeleg magának, hogy egészen sajátos politikai tradícióval rendelkezik. A magyar szabadság sajátos doktrínájához látszanak ragaszkodni. Nem kellene ezt a ragaszkodást újra demonstrálni a fasizmushoz való közeledés helyett? Ne hagyja magát megkísérteni Mussolini által, amikor hamarosan Olaszországba utazik. Azt válaszolja, nem fogja hagyni megkísérteni magát, óvatos lesz, és egyébként is messze áll attól, hogy mindennel egyetértsen, ami Olaszországban történik. Az a határozott szándékom – mondja –, hogy visszatérjünk a szabadság néhány intézményéhez. „Nincsen igazi tekintély szabadság nélkül.”²³

Ezek a megbeszélések Bethlen valóban egy európai államférfi benyomását teszik rám. Apponyi elmagyarázta nekem, hogy az erdélyi politikusok, akiknek egyszerre kellett ellenállni a törökökkel és az osztrákokkal szemben, egészen sajátos óvatosságra és politikai ügyességre tettek szert. Valóban lehetséges, hogy Bethlen majd egy más atmoszférában, mint amit most a frankhamisítók ügye és a magyar közvélemény túlzásai keltettek, morális tekintélyében a nemzetközi közvélemény és a Nemzetek Szövetsége előtt emelkedve, az európai béke egyik munkása legyen, ha megkönnyítjük neki ezt a feladatot.

Megbeszélem vele a nemzetközi propaganda kérdését. Megvilágítottam neki, hogy Magyarország véleményem szerint elmulasztja világosan vázolni a helyzetet az igazság szempontjából, ehelyett jajveszékel és örökösen siránkozik. Rátérek vele is a beszélgetésre, amit Walkóval folytattam. Úgy látszott, megérti a szempontjaimat, de hangsúlyozta, hogy mielőtt az általános kérdéseket megnyitnánk, érdemes lenne megkísérlni a gazdasági közeledést egyfajta dunai és balkáni egység felé. Megvilágította mindazokat a nehézségeket, ame-

²² Thomas információi pontosak voltak. A még ugyanazon évben megszületett törvény a korábbiakhoz képest jelentősen korlátozta a társadalombiztosítási önkormányzat hatáskörét.

²³ Idézőjel az eredetiben. Thomas alá is húzta ezt a mondatot.

lyek cseh vagy román oldalról ezzel kapcsolatban felmerülnek, és azt mondta, épp úgy, mint Walko, Jugoszlávia irányába lenne érdemes megkísérelni az első erőfeszítéseket.

Úgy látszik, nem igazán érdekli a külföldi híre. Meg kellene mutatni pedig, hogy ez hamis. Úgy tűnik, hogy külföldi útjain megértette, milyen hátrányok származnak ebből, egyébként még a magyar belpolitika területén is. A párizsi magyarok, neki úgy tűnik, nem értik pontosan a magyarországi belső helyzetet, ő szívesen megkísérelné egy közeledést. Belpolitikai nézőpontból sajnálja, hogy Garami Párizsban van, és nem hajlandó hazatérni.

[...]

Bethlenéktől a Fészek klubba megyünk. Ez a szobrászok, festők, színészek és más művészek otthona. Ma este komoly műsor van, amelyre külön meghívtak. Journet is részt vesz a koncerten, akinek nagy sikere van. [...]

Az utcán megáll egy automobil, hivalkodó királyi koronával a hűtőrácsán. Benne a Habsburg-család tagjai, József főherceg, a felesége, a fia, és annak felesége, Ferenc József unokája. Ők anélkül élnek Magyarországon, hogy ez bárhogy is formalizált lenne. A politikusok véleménye szerint nem fenyeget veszély a Habsburgok felől. A kérdés nem aktuális, mondja Bethlen. Nyilvánvaló, két év múlva lesz aktuális, amikor Zita fia eléri tizennegyedik életévét.²⁴ Ami József főherceget és fiát illeti, őket úgy tekintik, mint magyar arisztokratákat, akik a szokásos módon budai palotájukban élnek. Nem rendelkeznek megfelelő eszközökkel, így veszélytelenek. De respektálják őket, mint a királyi család tagjait. Ebben a teremben, ahol a székek szorosan egymás mellett állnak, a főhercegi család sora másfél-két méterre el van különítve a diplomaták széksorától, akik amúgy a közönség legelőkelőbbjei.

Fontosnak tartják, hogy barátságosnak mutakozzanak, odajönnek hozzám. [...] A fiatalabb főherceg úgy érzi, a Nemzetközi Munkaügyi hivatalról, a mi érdekes munkánkról kell beszélnie, és azt mondja, szeretne tevékenykedni a munkások érdekében. Az apa belevész a csehek elleni kirohanásokba, az elveszített négy Elzász-Lotaringia felemlegetésébe és a kommun szidalmazásába. [...] Alapjában véve imbecillis. Másnap mindketten elküldik nekem az emlékkönyvüket, hogy aláírjam. Aláírásom Farrere-é, Loucheur-é után áll!²⁵

Művészi szempontból a műsor a berlini és bécsi humoros szanzonokra emlékeztet. Az opera jó. [...]

1927. február 25. Péntek

Gál korán jön hozzám, és átad apró – elég szakszerűtlen – statisztikai feljegyzéseiből néhányat. De pontosan informál a párt és a szakszervezetek közötti viszonyról. Sajnálja, hogy a párt nem fogadta el a kormány meghívását. Támogatja a közeledést. Átadja nekem a papírt, amit Bethlennek átnyújtottak a találkozásuk során. Elsorolja nekem azokat a kisebb követeléseket, amelyek teljesülését szeretnék elérni: a Népszava kolportázs jogát illetően, egy le tartóztatott bányász szabadon engedése tárgyában, a szakszervezetek ügyeiben... Meglepő, hogy nem beszél Peyer ügyéről. Úgy látszik, a magyar szakszervezetekben valószínűtlennek tartják az ügyességi eljárás lefolytatását.

²⁴ Ottó már 1927-ben is idősebb volt tizennégy évesnél. (A feljegyzés ráadásul Zita lányát említi, de ez bizonyára elírás csupán.)

²⁵ Claude Farrere tengerésztiszt, majd sikeres író, Goncourt-díjas, később a Francia Akadémia tagja. Egy Franciaországban kifejezetten jobboldalinak számító frontharcos szervezet újságjának szerkesztője. Louis Loucheur mérnök, ipari nagyvállalkozó, Thomas államtitkára, majd miniszterként utódja az első világháború alatt a fegyverkezési minisztériumban. 1931-es haláláig baloldali, de nem szocialista politikusként számos francia kormány tagja.

9 óra 30. Auerrel találkozom. Kicsit beszélünk a politikai helyzetről. Ő nem szocialista, Bethlen-ellenes liberális. Élesen kritizálja a rezsimet. Ami a Habsburgokat illeti, nem hisz a monarchikus restauráció lehetőségében. Elmagyarázza, hogy a főhercegek, akiket láttam, inkább magánemberként élnek itt, és mindig is inkább magyaroknak, mint osztrákoknak tekintették őket. Nem tart komplikációktól erről az oldalról. Úgy véli, helyesen látom a magyar közvélemény állapotát. Bátorít a szakszervezeti szabadság érdekében való fellépésre.

10 óra 30. Megbeszélés Vass úrral, aki megígéri az 1925-ös konvenciók ratifikálását, viszont nehézségeket támaszt az ugyanezen évben elfogadott ajánlásokkal kapcsolatban. Panaszkodik, hogy a szociális ügyek nemzetközi vonatkozásai szét vannak osztva az ő minisztériuma és a Kereskedelmi Minisztérium között. Azt szeretné, ha minden nála koncentrálna. [...] Beszélünk a nemzetközi szakszervezeti mozgalomról egy kicsit. Nem ismeri. Soha nem találkozott Braunsszal. Serrarens-nek alig ismeri a nevét.²⁶ De mégis egy gyalog ő a kereszténység nemzetközi sakkjátláján. A keresztény erők jelenleg láthatólag mindenütt igyekeznek meghódítani a munkaügyi minisztériumokat. Ez a helyzet Ausztriában, Magyarországon, Csehszlovákiában, Jugoszláviában stb. [...]

11 óra. Meglátogatjuk a Szociális Múzeumot. Ez nem egy kutatóintézet, valóban csak egy múzeum. Egybegyűjtötték mindazokat a plakátokat, ábrákat, képeket vagy modelleket, amelyek arra valók, hogy szemléltessék a szociális higiénia, az ipari higiénia fontosságát, a munkahelyi balesetek elleni védekezést, a helyes gyermekgondozást, a lakás színvonalának emelését stb. A kísérlet érdekes, de az eszközök nyomorúságosak. Érezni, hogy a háború óta semmit sem tettek hozzá. A régi készletekből élnek. Az intézménynek egyébként nyomorúságos büdssége van. A könyvtárat nem tartják karban. Megígérem, hogy megküldjük néhány kiadványunkat. De a gondolat figyelemreméltó. Komoly dolgot vinne végbe egy ország, ha nagyobb ráfordításokkal valósítana meg egy ilyen múzeumot. Meglep, hogy bár a fűtést beszüntették, van néhány igen érdeklődő látogató. Végül Dr. Szántó Menyhért²⁷ megmutat egy a magyarországi orvoslás történetének szentelt különtermet. Kitűnő, folyamatosan gyarapított gyűjtemény, messze fölötte áll annak, amit a Gesolei²⁸ orvosi kiállításán láttam. Régi orvosok portréi, sebészeti eszközök a 17. századból, a népi orvoslás eszközei Mária Terézia korából. A gyűjtemény rendkívül gazdag és érdekes.

Átme gyünk a biztosítópénztárba. Csak röviden maradunk, de a látogatás egyáltalán nem érdektelen. Először is látjuk a pénztár életét. Rengeteg ember érkezik, áll az ablakok előtt, majd távozik. A társadalombiztosítás valóban megszokottá vált. A háború óta hatalmas a fejlődés. Újra fölvetem a pénztár adminisztrációjának kérdését. A kommunista kísérlet óta az autonómia föl van függesztve. A kormány szándéka, hogy visszaállítsa. Forszírozom, hogy gyorsan cselekedjenek, és ha a gyorsasággal egyet is értenek, a munkás részvételt az igazgatásban sokféleképpen lehet értelmezni. Az a benyomásom, hogy jelenleg csak egyfajta konzultációra gondolnak, és köztisztviselőkre akarják bízni a valóban fontos pozíciókat.²⁹ A pénztár felső vezetése szintén aktívnak és a haladás iránt elkötelezettnek tűnik.

Innen a külvárosokba megyünk. A dunai kikötő következik, ahol a lefegyverzett hajók alszanak. Ipari külvárosokon megyünk keresztül, amelyek egy az Alföldre vezető nagy su-

²⁶ Heinrich Brauns (1868–1939) katolikus, Centrumpárti német politikus, ekkor munkaügyi miniszter. Jos Serrarens (1888–1963) holland politikus, ekkor a Keresztény Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének titkára.

²⁷ Az eredetiben „Dr...”

²⁸ A „Great Exhibition of Health and Social Welfare and Physical Exercise” francia rövidítése. Ezt a kiállítást Düsseldorfban rendezték 1926-ban.

²⁹ A megszülető törvény valóban ilyen megoldást alkalmazott.

gárút mentén fekszenek. Saint-Denis-re emlékeztet. Újpestre érkezünk, ahol egy egyetemi létesítmény van, az angol *settlement*ek mintájára. Erődi Harrach professzor irányítja.³⁰ Hozzávetőleg tizenöt diák lakik az intézményben, akiknek kettős feladatuk van. Tanulmányozzák a munkások életkörülményeit, statisztikákat készítenek, beletanulnak a tudományos munkába. Másrészt propagandisták és tanácsadók, előadásokat tartanak, segítik az orvosokat a tüdő- és nemibeteg-gondozókban. [...]

13 órára visszatérünk a prefektushoz ebédre.³¹ A Gellérthegy lábánál abban a fürdőlétesítményben vagyunk, amely a fővárosé. Budapest valóban a víz városa. Három vagy négy ilyen példás intézmény van a városban, Vichy mintájára mindegyikben együtt az étterem, a kaszinó és a fürdő. [...]

Budapest sokat igyekszik tenni szociális szempontból. De az állandó refrén: a megcsontítás, amit elszenvedett Magyarország, akadályozza a fejlődést. [...] Válaszom: a szociális haladásnak nincs végcélja, mindig csak egy részét valósítjuk meg annak, amit az emberi szellem szükségesként ismer fel. [...] Amit Budapest erőfeszítései kapcsán megállapíthatok, az az, hogy a lehetőségek korlátozottsága találekonytságot tesz szükségessé. Idézem a német közmondást: „*In der Begrenzung zeigt sich der Meister.*”³² [...] Valójában nem tesznek annyi erőfeszítést, mint Bécsben. De a város fenntartása így is magas községi adókat tesz szükségessé, amelyekre a lakosok panaszkodnak is, és azután itt is a szenvedések örök ismételtetése: az értelmiség nyomora, a köztisztviselők tönkremenetele, a munkanélküliség stb.

Ebéd után meglátogatjuk a város egyik legnagyobb kórházát. Két városi tisztviselő, akik elkísérnek, tájékoztat a munkások szabadidejét szolgáló intézményekről és a könyvtárakról. A budai hegyről a Dunával átellenes oldalon ereszkedünk le. A kórház hatalmas. Itt sajnos az emberi nyomorúság szükségessé teszi a haladást, még a háború után is. A tüdőbetegek száma rendkívül magas. Két-három új épületet kellett emelni, egészen modern pavilonokat, ellátva a tudomány legújabb eszközeivel. De a termek tele vannak. Még pótágyak is vannak, mind betegekkel, akik a betegségük súlyossága szerint vannak csoportosítva. Lehangelő látogatás már magában is, és az emberi fájdalom látványa hozzá még annál is inkább szomorúságot okoz, mert a közösség túl szegény ahhoz, hogy megfeleljen a közszükségleteknek.³³

A hely egyébként megkapó. A tekintet átfogja a domboldalon felfelé húzódó villák sorát, és érezni már a tavaszt.

[...]

18 óraker újságírókkal találkozom a szállodában, vagy tízen vannak. Felteszik szokásos kérdéseiket: milyenek a benyomásaim Budapestről, miért jöttem stb. Beszélünk a hivatal működéséről. Intelligens, fiatal hallgatóság. A másnap közölt cikkekből látszik, hogy értették, miről beszélek.

20 óraker vacsora a munkaadóknál. [...] Visszatérünk az egyezmények megvalósításának kérdésére, a nyolc órás munkanap témájára és a magyar ipar helyzetére. Az ipari központ élénk és kritikus szellemű titkára³⁴ érvel azon állítása mellett, miszerint a magyar ipar nem mesterséges, megfelel a nemzet szükségleteinek, életképes, s nem csak politikai meg-

³⁰ Az eredetiben a név ki van hagyva.

³¹ Thomas a főpolgármesterre gondol.

³² Pontatlan idézet Goethe *Was wir bringen* című darabjából. Helyesen: „*In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister.*”

³³ Thomas bizonyára a budai Szent János kórházban járt.

³⁴ Bizonyára Fenyő Miksára gondol Thomas.

állapodások hívták életre. Gyakran szenved viszont a szomszédok rosszakaratú támadásaitól.

A munkaadói egyesület elnöke, Fellner igazán intelligensen egy *toastot* improvizál franciául. Felidézi a magyar ipar gazdasági és politikai nehézségeit, elővezeti, de némi tapintattal, a megcsonkított Magyarország témáját, és ő az első – és egyben az egyetlen –, aki a hagyományos magyar–francia barátságról beszél. Ezt természetesen viszonozom. Két francia tulajdonság van, amelyre mindig számíthatnak a nemzetek: a gondolkodás világossága és a szív bőkezűsége. Mindkettő a népek függetlenségének és a nemzetközi békének a szolgálatában áll.

Február 26. Szombat

A délelőtt megoszlik a szocialista szakszervezetek és a Földművelésügyi Minisztérium között. Gál és Kertész jönnek értünk, és egy szakszervezeti taxis kocsijában szakszervezettől szakszervezetig visznek minket. [...]

A nyomdászok székháza a legnagyobb és legrégebbi. [...] Nagyon szép irodák vannak, ahol állandó a tagok, a nyugdíjasok, a munkanélküliek mozgása. A könyvtárteremben két mártír portréja látható (pontosítandó).³⁵ Egy teremben munkanélküliek olvasnak, sakkoznak, kártyáznak, várva a munkaalkalmak híreit. A földszinten egy nagy mozi terem van. [...]

Innen az Építőmunkások székházába megyünk, ami még hatalmasabb. Építészetileg díszesebb, nagy szobrokkal a bejáratnál. A gyűlésterem hatalmas. Itt is elég sok munkanélküli van a földszinti teremben.

Egy kicsit messzebb a magánalkalmazottak szervezete vásárolt egy kis villát, ahol elég kényelmesen és elegánsan rendezkedtek be. Az alkalmazottak, még inkább, mint más országokban, polgári stílusuk révén megkülönböztetik magukat a fizikai dolgozóktól. Ez a kontraszt annál élesebb, mert a nyugat-európai országoktól eltérően a munkásosztály itt nem látszik ismerni azt a haladást az öltözködésben és külső megjelenésben, ami a háború utáni időszak jellemezte. Minden szakszervezetnél, de itt különösen nagy gondot fordítanak a könyvtárra, és úgy tűnik, a kölcsönzés nagyarányú. [...]

A taxival a vasasokhoz megyünk. Nagy, de nem túl elegáns, kissé elhanyagolt épületük van. [...] Ez stabil és jól vezetett szervezet. De úgy tűnik, ők szenvednek leginkább a munkanélküliségtől. A földszinti nagy teremben vagy öt-hatszáz munkanélküli tartózkodik. Nem tudnak sakkozni vagy kártyázni, mint más szakszervezeteknél, úgy tűnik, mintha állandóan gyűléseznének. Bevezetnek a terembe. Egy kicsi fekete zsidó, nagyon gyenge franciasággal üdvözlő, és azt mondja, a munkanélküliek számítanak rám gondjaik megszüntetésében. [...]

Komoly gazdasági zavarok vannak itt. Más országban ez élénk megmozdulásokkal járna. Van ebben a népben – pedig bátor és vakmerő a nemzeti harcokban – egyfajta szociális rezignáltság német fegyelemmel keverve, ami akadályozza a megmozdulásokat.

A vasasoktól a szabókhoz megyünk. Ez is, mint mindenütt, szélsőes látogatás gyors kézszorításokkal és sietős magyarázatokkal. [...] De a szabók nem könyörülnek rajtunk, meg kell néznünk a szövetségi műhelyüket. A régi szakszervezeti ház egy toldaléképületben huszan-huszonötön uniformisokat szabnak és varrnak.

A szabóktól a könyvkötőkhöz megyünk, akiknek kicsiny, de remek szervezete van. Azzal büszkélkednek, hogy majdnem 100%-os a szakma szervezettsége. A házuk csinos. A mun-

³⁵ Somogyi Béla és Bacsó Béla lehettek azok, a fehérterror legismertebb áldozatai.

kanélkülikeik, nők, férfiak vegyesen olvasgatnak, játszanak, vagy vitatkoznak, beszélgetnek a szobákban. [...]

A Népszavánál folytatjuk, a szocialista nyomdánál, amelyik egyszerre adja ki az újságot, nyom plakátokat, brosrákat és még nagyon elegáns irodalmi kiadványokat is, meghozza magyarul és franciául egyaránt. Kapok egy példányt. Itt volt a kommunisták és szocialisták közötti összeütközés központja.³⁶ A nyomdát kifosztották és szétdúlták a kommunisták. Könyörtelenül végigvezetnek minden termen, és megcsodáltatnak minden gépet. Átgondolt, ügyes szervezetűnek tűnik a nyomda, de az óra megállíthatatlanul halad, mennünk kell.

Peidl vár minket a szocialista fogyasztási szövetkezetben, amely meghódította Budapestet, és a maga százezres tagságával sajátos szerepet játszik a Hangya kilencszázezer tagja mellett a szövetkezeti mozgalomban.³⁷ De tovább is kell haladnunk, várnak a mezőgazdaság emberei.

Foglaljuk össze benyomásainkat. Lehet, sőt bizonyosnak látszik, hogy vidéken, ahol félnek, hogy az ipari munkások agitációja hatást gyakorol a mezőgazdasági munkásságra, és ahol élénke az emlékek a budapesti kommunisták akcióiról, továbbra is előítéletek és ellenségesség uralkodik a munkások világával szemben. De Budapesten, még ha néha ki is vannak téve némi rendőri zaklatásnak, a szakszervezetek élnek. A helyzetük összehasonlítható a német szakszervezetek 1914 előtti helyzetével. Sőt, afelé tartanak, hogy hivatalos alkalmak révén lehetőségük legyen a kormánnyal kapcsolatba lépni, amit a német szakszervezetek hiába követeltek maguknak. Rothenstein az első nap tartott expozéjában természetesen panaszkodott, hogy még Budapesten is joga van a rendőrségnek ellenőrizni a könyvelésüket vagy ellenőrizni a gyűléseket, azzal az ürüggyel, hogy a „sárgák” munkájának szabadságát is biztosítani kell.³⁸ Vannak a szakszervezetek szempontjából szabadnak tekintett országok, ahol gyakran ugyanezeket a panaszokat hallhatjuk. [...]

Mit fog tenni a kormány? A készülőben lévő szakszervezeti törvény jellege a kérdés. Féltő, hogy a szakszervezetekből jótékonyági egyleteket akarnak csinálni, és rájuk kényszeríteni, hogy ezen túlmenően semmit se tegyenek. Bethlennel való beszélgetéseimben ismételtén kitértem erre. Úgy tűnt, érti. A törvény talán nagyjából megfelelő lesz. Magyarország minden izoláltsága ellenére – amely általános szempontból nagyon is érzékeny kérdés, és amelyre bár sokat panaszkodik, de az országból magából fakad – nincs elvágyva a szakszervezeti szabadság felé tartó általános haladástól, amely végülis a kormány gondolkodására is hat. Röviden, azt hiszem, a helyzet megérett a hitelesebb szakszervezeti szabadság megteremtésére. Ez esetben is, ha egy kicsit ügyesebben manővereznének, utazásomból olyan eredmények következhetnének, amelyeket mindenki kívánna, és amelyek valójában előkészülőben vannak.³⁹

[...]

Innen a mezőgazdasági múzeumba megyünk. Valóban nagyszerű létesítmény. Az épület a millennium idejéből származik. A gyűjtemény nagyon kiváló. Kitűnő, művészi értékű raj-

³⁶ 1919. február 20-án érte kommunista támadás a Népszavát, amelynek nyomán Kun Bélát és társait letartóztatták.

³⁷ Az Általános Fogyasztási Szövetkezet a szakszervezetekhez kötődő intézmény volt.

³⁸ Sárgáknak a szocialista szakszervezetek szóhasználatában a keresztény vagy olyan más munkásszervezeteket nevezték, amelyekre úgy tekintettek, hogy a munkaadók zsoldjában állnak.

³⁹ Thomas itt minden bizonnyal újra az SZDP ügyesebb manőverezésének szükségességére gondolt a szakszervezeti törvény érdekében. Ilyen törvény előkészítésével a kormány valóban foglalkozott, ám azt sohasem nyújtották be.

zok mutatják be a különböző marha- és sertés fajtákat, a magyar történelemben oly nagy szerepet játszó pásztorok szállásainak és felszerelésének fejlődését. Említésreméltó a malomipari kiállítás, ami szintén nagy szerepet játszott az ország életében. Aztán a nagyszerű vadászati kiállítás. Végül hosszan tanulmányozom a termőföldek, erdők megoszlásának térképeit és a vízrajzi térképeket. Mindenütt berajzolták az új határokat. A Múzeum és a Földművelésügyi Minisztérium tisztviselőinek hozzávetőleg tízfős csoportjában, amely itt kísér, állandó a siránkozás a megcsonkított Magyarországról, a szakapparátusok szétszaggatásáról, Elzász-Lotaringiákról... Mindeme panaszok között akad néhány helytálló észrevétel. Különösen ebben a múzeumban érzékelem a barbárság egy jelét, ami abban nyilvánul meg, hogy nem állították helyre a régi Magyarország tájai között a rendszeres vízügyi hírszolgálatot, nincs előrejelzés a lehetséges árvizekről. Az is igaz, hogy a magyar közigazgatás eltűnése óta az erdők egy részét kiirtották, és az áradások veszélye nőtt. Valóban, Európa gazdasági és adminisztratív újjászervezésének szükségessége szembeötlő ebben a múzeumban. De a benyomás, amit itt is érzünk: ismét csak a társadalmi és szellemi élet stagnálása a háború óta. Nem tudom, milyen volt Franciaország 1871 és 1878 között, de talán hasonló politikai szenvedélyei, hasonló érzelmei voltak a kommün után. Mégis a reváns gondolatában több teremtmő erő, a nemzeti élet restaurálásának igényében több szenvedély volt. Mindig ugyanazt a kínos benyomást életem át. Háború előtti intézményeket mutatnak nekem korszerűként, amelyeket alig-alig tartanak karban. Megfagytunk a múzeumban. A hideg nyilvánvalóan távol tartott minden látogatót. Nincs pénz elegendő szénre.

A múzeum közelében, a ligetben egy kis vendéglőben, amely, ahogy mondják, olyan, mint a mi éttermeink a Bois de Boulogne-ban, csak szerényebb, a Földművelési Miniszter ebédet ad. Jelen vannak a tisztviselői, néhány képviselő mezőgazdasági vidékekről, egy nagybirtokos gróf és a Mezőgazdasági Kamara egy autentikus parasztja, egy díszpinty, aki igen büszke, hogy itt lehet, és ritka madárként mutogatják. Jelenléte örömmel tölti el a minisztert. Úgy tűnik, hogy a Mezőgazdasági Kamara révén létezik Magyarországon az agrárnépességnek bizonyos képviselője. De nyilvánvaló, hogy meg kell ismerni a vidéket ahhoz, hogy igazán fogalmat alkothassunk a magyar életről. Auer újságírójának igaza volt, hogy innen, egyfajta továbbélő jobbgazság felől, amiben a parasztokat tartják, kell kezdeni Magyarország megismerését. [...]

De magam is mezőgazdász vagyok! A miniszter akkor kezdett felengedni, amikor a teheneimről beszéltem [...] A miniszter látogatni szokta a nemzetközi mezőgazdasági kongresszusokat. Különben kitűnő ember, tájékozott a mezőgazdasági ügyekben, és elkötelezett az ország fejlődése mellett. Talán még lesz lehetőségünk együttműködni. Nagyon elégedett volt azzal, hogy mennyire értékelem a magyar étkeket, és megajándékozott néhány üveg tokajjival. [...]

17 órakor előadás. Lásd a szöveget.⁴⁰ Amennyire csak lehet, összefoglalta az utóbbi napok benyomásait. A hallgatóság a régi parlament épületében érdeklődőnek tűnt. Az elnök székét Apponyinak hagytam, és a szónoki emelvényről beszéltem. Előtte az első sorokban hivatalos személyiségek, de Vienne francia követ, a munkatársai, Tolnai és néhány más munkaadó. A bal szélén konzervatívok egy kis csoportja, franciául értő képviselők, akik az árnyalatokat is követték, és megtapsolták a nekik tetsző kijelentéseket, diákok, professzorok és egy csomó munkás, akik, hogy úgy mondjam, azért jöttek, hogy megadják nekem a tiszteletet, de azért is, hogy élvezzék a gyűlés kivételes szabadságát. Hiszen régóta ez volt az első nyilvános gyűlés rendőrtisztviselő részvétele nélkül, ahogyan azt a szocialista újságok

⁴⁰ Thomas előadásának szövege szintén megtalálható magyarországi utazásának dokumentumai között.

némi örömmel konstatálták. A munkások, anélkül, hogy értették volna, rendre jó szívvel csatlakoztak a tapshoz.

A végén fordítást igényeltek. Ekkor csodálatos világosságával és hasonlíthatatlan intelligenciájával Apponyi, aki immár nyolcvan körül jár, jegyzetek nélkül improvizálta a fordítást. Végig éreztem magam mögött, hogy szenvedélyesen figyeli, mi az mondanivalómból, ami szolgálhatja egyszerre nemzeti és liberális ideáit. Jelenleg nem fejt ki nagy politikai tevékenységet, de morális tekintélye hatalmas. Szereti mondogatni, hogy a burzsoázia szélsőbaloldalán állva jól együtt tud működni velem, aki a munkások világának szélső jobb oldalán állok. Tapasztalom egyébként, hogy a magyar szocialista munkások is tisztelik. Franciául értő barátaim utóbb azt mondták, hogy a fordítás egy-két pontot leszámítva pontos volt. Valamennyi gondolatot világosan és híven adott vissza. A végén – engem erre franciául figyelmeztetve – megengedte magának, hogy az általam elmondott idézetet másként értelmezze.⁴¹ A munkások néha közbekiáltanak, egyszer-kétszer tiltakoznak, de legtöbbször az hangzik fel, hogy „éljen a szociáldemokrácia”. Talán némely munkások úgy találják, hogy túlságosan nemzeti voltam, túlságosan a magyar helyzetre figyeltem. De egészében, azt hiszem, még ezeknek is tetszett a beszédem. A bizalom és a remény atmoszférájában, egyetlen diszsonáns hang nélkül ér véget a rendezvény.

Előadásom után röviden szót váltok a görög követtel, majd visszatérek Bethlen grófhoz egy utolsó beszélgetésre. Elmesélem neki beszédemet, és megosztom vele utolsó benyomásaimat. Előadom neki Gál igényeit, és hozzáfűzöm a vasutasok történetét.⁴² Megjegyzem neki, hogy némely igények kielégítése erősíthetné az enyhülésnek azt az impresszióját, amit az utam eredményezhet. Úgy tűnik, érti eljárásom politikai jelentőségét. Megígéri, hogy megvizsgálja ezeket az ügyeket, azzal a szándékkal, hogy lehetőleg kielégítse kéréseinket. Újra beszélünk a szocialisták távolmaradásáról. Hangsúlyozom a két lényeges pontot a jövő számra: 1/ a szakszervezeti törvény elkészítését, amely, respektálva ezek hivatását, nem redukálja jótékonyági szervezetekre őket; 2/ a paritásos képviselőlet visszaállítását a biztosítási intézményekben. Megígéri, hogy ezeket a törvénytervezeteket majd eljuttatja nekem még az országgyűlésben való benyújtás előtt. Újra beszélünk olaszországi útjáról. Újra nyomatékosítom annak a szükségességét, hogy őrizkedjünk a fasizmustól. Ismét csak intelligens, sőt nyitott embernek mutatkozik, de valójában szándékosan nem árul el semmit arról, hogy hosszabb távra mi jár a fejében.

Nagyon komolyan kérdezi a Magyarországról szerzett benyomásaimat. Elmondom azokat. Tulajdonképpen jobb helyzetet találtam, mint amire számítottam. Azt hiszem, nagy haladást lehetne tenni, egy bátor szociálpolitika az ő parlamenti többségét is megerősíthetné, és a közvélemény egységét szolgálná. Újra hangsúlyozom a ratifikációk szükségességét, és hogy vesse latba tekintélyét a minisztereinél ezek érdekében. Végül beszélek Magyarországnak a világban elfoglalt helyéről, a dunai gazdasági megbékélés szükségességéről, annak a sürgető mivoltáról, hogy jobban megismertessék a magyar intenciókat, érzelmeiket, és hogy jobban megszervezzék a sajtójukat. Bizalmi légkörben válunk el.

Késve érkezem a Vass által adott vacsorára. Az eleven hangulatú vacsorát hosszú párbeszéd követi. Vass liberális szellem, már amennyire egy püspök liberális lehet, aki nem sze-

⁴¹ Thomas a Szózat „a nagy világon e kívül nincsen számodra hely” sorához fűzte hozzá, hogy véleménye szerint igenis van, a magyarok elfoglalhatják helyüket a nagy világban. Apponyi ezt kívánta hazafias értelmezéssel korrigálni.

⁴² A magyar vasutasok szociáldemokrata szaklapjának engedélyezéséről van szó, amelyért Thomas egy évtizeden át lobbizott a magyar kormánynál, sikertelenül.

retné Magyarországot a fasizmus útján látni.⁴³ E tekintetben a Vatikán iránymutatását kell követnie. Láthatólag érdeklődik mindaz iránt, amit nemzetközi életünkről elmondok, a Vatikánnal és keresztény szervezetekkel való kapcsolatainkról. [...]

Február 27. Vasárnap

Ezt a napot vidéki látogatásra tartottuk fenn a Földművelési Minisztérium két tisztviselőjével. Kifejezetten érdekes nap. [...] Átmentünk vagy hat falu-városra,⁴⁴ amelyek jellemzők Magyarországra a török invázió óta, elcsodálkozva a lakott területek kiterjedtségén. [...] Az egyik városból kiérve egy hatalmas vásárba ütköztünk. A szabad ég alatt a gabona magvak mellett árultak háziipari termékeket, süteményeket, csokoládét, mezőgazdasági gépeket – melyeket sokszor az államvasutak gépgyára állít elő –, szekereket, bútorokat. Az időszaki vásárok még mindig nagy szerepet játszanak a vidék ellátásában. [...]

Kicsit messzebb az Alföldön egy számos fiatalból álló csoporttal találkoztunk, akik – uniformis nélkül – de nyilvánvalóan szervezeten katonai gyakorlatokat végeztek. Kísérőink zavarban voltak, amikor megengedtünk magunknak néhány, egyébként kissé szabados reflexiót. Úgy tűnik, itt is folyik föld alatti katonai készülődés, mint Németországban.

Az úton a földreformról beszélgettünk. [...] Magyarország az egyetlen a közép-európai országok közül, amelyik nem hajtott végre mélyreható földreformot. A rendelkezésünkre álló adatok azt mutatják, hogy főleg a mezőgazdasági munkások lakáshoz és konyhakerthez juttatásával törődtek. E munkások közül sokan egy hektárt birtokolnak. Nyilvánvalóan a követelések megszelídítése és a szorosabb földhöz kötésük volt a cél; ez minden. De e határok között a műveltet némi nagyvonalúsággal hajtották végre. [...]

11.30-kor elérjük Kecskemét városát. A polgármester vár egy-két, a szociális ügyekért felelős városi tanácsossal. Nem ezért jöttünk, de hevesen erősködnek. Majdnem erőszakosnak és udvariatlannak kell mutatkoznom, hogy szabaduljak. Megnézem azonban a városházát, ami valóban a város – legalábbis háború előtti – gazdagságáról tanúskodik. Sok freskó díszíti, amelyek a legrégebbi magyar történelmet idézik, Árpád, István, Corvin Mátyás... [...] A Mezőgazdasági Iskolába megyek, amiért jöttünk. Gyakorlatias, jól szervezett intézménynek tűnik, amely két részből áll, a fiuké körülbelül negyven tanuló foglal magában, a másik a lányoké. Beszélék a diákokkal, valamennyien parasztok, kistulajdonosok gyermekei, akik itt szerény mezőgazdasági elméleti oktatásban részesülnek. Az iskola tele van, nem tudnak több diákot fölvenni. Az ország más részeiben is működnek ilyen iskolák. A lányok iskolájának célja az, hogy olyan nőket neveljen, akik képesek a háztartási és gazdasági ismeretek továbbadására. Kitűnnek az ebéd elkészítésével, amit ők is szolgálnak fel számunkra; fenséges magyar specialitások. [...]

Meglátogatunk egy gazdát az iskola igazgatójával együtt. Az apa, anya és kilenc gyermeke együtt művelik földjüket. Az elhelyezés elég kényelmes, a tehén- és a lóistálló tágas. Az állatállomány jó karban van. Nincs azonban villany. Elmagyaráztam magamnak a művelési ágakat, a szokásos. Búza, repce, [...], de nem szokták betakarítani a szénát. A birtok körülbelül hatvan hektáros. Van nyolc-tíz tehén és négy-öt ló, a gazda büszkeségei. A farm belseje a franciákéra hasonlít. Kanadától Franciaországon át Magyarorszáig semmi sem azonos annyira, mint a paraszti birtokosok élete, még a komfort eltérő foka mellett is. Néhány vallási tárgyú kép bizonyára különbözik, de az élet mindenhol a nagy konyhában zajlik. Egy igen csak respektált szoba őrzi a család emléktárgyait és bútorait. Itt egy szigorúan

⁴³ Vass nem volt püspök.

⁴⁴ Thomas a mezővárosokat nevezi így.

őrzött helyiség őrzi a tél élelmiszereit, sonkákat, kolbászokat. Az épület eredetileg egy nagy olajprés volt, ami két mozgatható gerendából áll egy csavar körül, amelyeket egy kerékkel irányítanak. Megcsodálom ezt a primitív szerkezetet.

Visszaúton meglátogatjuk egy mezőgazdasági munkás otthonát, akinek feleségével és lányával együtt mindössze egyetlen hektárja van, ahol azonban élelmiszert termel a kecskeméti piacra. Az otthon itt is tiszta, gonddal díszített. A meszelés kifogástalanul tiszta. Ugyanabban a szobában egy öreg komódon gyűlnek a család emléktárgyai. Az ágyon magyar szokás szerint felhalmozva a nagyszerű párnák, takarók, dunyhák.

Este néhány újságíró, a kvékerek képviselői és a francia intézmények, illetve iskolák igazgatóinak fogadása után már csak egy utolsó hivatalos vacsora vár ránk, amit Hermann ad. [...] Még egyszer visszatérünk a magyar ipar fejlődésére, sajátos feltételeire. Nincsenek beszédek, csak egyszerű búcsúzó tósztok. Egy órával később elindulok.

Fordította: BÓDY ZSOMBOR